

Dragoljub B. Đorđević
Mašinski fakultet
Niš

SOCIOLOŠKO RAZUMEVANJE JEZIKA RELIGIJE: O ČEMU IDE REČ?

APSTRAKT: Sociologija religije, poštujući svoj predmetni i metodološki okvir, isključivo bi trebalo da proučava uticaj društva na religiju i religije na društvo. Pri tome je ona daleko više zainteresovana za rezultate oba uticaja, koji se razdvajaju jedino iz analitičkih razloga, na grupno ispoljavanje ljudi — npr. počev od bračnog i porodičnog života, preko inih primarnih i sekundarnih, parcijalnih i globalnih grupa, sve do društva u celini — negoli na njihovo ispoljavanje ponaosob. Sociolozi ističu da i nije osnovni zadatak sociologije religije da zahvata „srž svetog“, već insistiraju na proučavanju njegovog ovostranog poslanja. A to zemaljsko poslanje nije ništa drugo do ono što se svodi na „društvenost“. Sociološki pojmljena društvenost religije otelovljena je u verskoj zajednici (nazivali je mi tehnički religijskim telom, grupom, organizacijom, institucijom..., manje je važno) — i koja po stepenu razvoja može biti kult, sekta, denominacija i crkva. U njoj, kao ovaploćenoj i realnoj zbilji, ljudi živi svoju religioznost i njima se verska zajednica, ukoliko računa na „uspeh“ i „korektna“ li je prema verništvu, treba da obraća „sociološki razumljivim jezikom“. Hoće se reći da — iako jeste teško dvojiti onostrano i ovostrano poslanje religije — sociološko razumevanje jezika religije, barem prema autorovom shvatanju, nije ništa drugo do njegovo „prevođenje“, usmeravanje i sameravanje (i) savremenim, čak trenutno aktuelnim, gorućim pitanjima vaseljene, konkretnog društva i ljudi sa kojima saobraća. Odgovornost pada na pleća svakog pojedinačnog religijskog organizma.

Ključne reči: sociologija religije, ovostrano poslanje religije, društvenost religije, sociološki jezik, jezik religije.

Tri su zadatka nauke, uračunavajući sociologiju, a onda i sociologiju religije: *shvatanje, objašnjavanje i pretkazivanje.*

O čemu ide reč

Sociologija religije, poštujući svoj predmetni i metodološki okvir, trebalo bi isključivo da proučava uticaj društva na religiju i religije na društvo. Pri tome je ona neuporedivo više zainteresovana za rezultate oba uticaja, koji se razdvajaju jedino iz analitičkih razloga, na grupno ispoljavanje ljudi — npr. počev od bračnog i porodičnog života, preko inih primarnih i sekundarnih, parcijalnih i globalnih grupa, sve do društva u celini — negoli na njihovo ispoljavanje ponaosob. Sociologija religije, sklona tome ili ne, redukuje religiju na društvenost — odatle i njen govor o „društvenosti religije“.

U tekstu će se sažeto komentarisati nekoliko pitanja o odnosu sociologije religije i religije, prema tome i upitnosti o sociološkom razumevanju jezika religije:

- šta proučava sociologija religije;
- na šta sociologija religije svodi društvenost religije; i
- koje je sociološko razumevanje jezika religije?

Šta proučava sociologija religije?

Tačno je: sociologija religije trebalo bi isključivo da istražuje uticaj društva na religiju i religije na društvo. Odatle i nezamršeno određivanje predmeta sociologije religije: *ona se bavi proučavanjem odnosa društva i religije, tj. posledicama njihovog međusobnog uticaja (interakcija)*.¹ Donekle analitičnije to isto veli Đuro Šušnjić (1998, I: 28), nesumnjivi autoritet u stvarima sociologije religije: „Ako u toku analize pojam *društvene* strukture (država, nacija, klasa, porodica itd.), često stoji ispred pojma *religije* (crkva, sekta, kult, mistično iskustvo itd.), onda se to može razumeti kao *metodološko* načelo ili usmerenost istraživača: on po pravilu istražuje religijski oblik verovanja, mišljenja i ponašanja neke grupe u zavisnosti od njenog mesta i uloge u društvenoj strukturi. Onaj ko istražuje religiju sociološkom metodom, taj stavlja sve društvene kategorije ispred religijskih, jer to zahteva sociološki način posmatranja: metodološki determinizam! On pre svega nastoji da upozna društvo (npr. načine integracije, legitimizacije, kontrole itd.), a onda religiju: zato se njegova nauka i zove sociologija religije, a ne religijska sociologija! Tim postupkom on ne poriče samostalan razvoj bilo kojoj religijskoj tradiciji, jedino taj razvoj nastoji da sagleda u vezi sa razvojem društva u kome data tradicija čini sastavni deo njegove kulture.“

Jednovremeno se sociologu religije stavlja u zadatak da, ceneći predmetni i metodološki ram sociologije religije, što znači — brinući o ličnoj (ne)religioznosti, (ne)religioznosti sopstvene discipline, interdisciplinarnosti discipline, složenosti društva i religijsko-crkvenog kompleksa, religiji kao društvenom proizvodu, traganju za kriterijumima „prave“ religioznosti i ograničenosti metode date mu discipline, a) *shvata*, b) *objašnjava* i v) *pretkazuje* pojave i dešavanja u polju međuodnošenja društva i religije (društvo ↔ religija), tačnije u oblasti interakcija društva i religijsko-crkvenog kompleksa (društvo ↔ religijsko-crkveni kompleks).²

Sociologija religije, primera radi, ima da shvati religiju kao društveni proizvod, poštujući činjenicu da se ona ne svodi samo na to, da objasni religioznost stanovništva i odelitih grupa socijalnim činiocima i društvenim događajima, te

¹ Detaljnije u našoj knjizi: *Muke sa svetim — izazovi sociologije religije* (2007a).

² Konsultovati moj esej: „O čemu treba da brine sociolog religije pri proučavanju religije“ (2009).

pruži projekciju kretanja u budućnosti.³ Takođe, u drugom primeru, sociologija religije prvenstveno se ne zanima individualnim slučajevima *preobraćanja*, ma koliko oni bili stilizovani i paradigmatični, već je daleko više vodi interes da utvrdi da li:

- ovaj fenomen zadobija masovno ispoljavanje i zašto se usmerava i rasprostire u jednu svojevrsnu grupu po slojnom položaju, etničkoj određenosti, verskom poreklu, kulturi i jeziku;
- u raširenom procesu preveravanja ključnu ulogu igraju socijalno-ekonomski, bogoslovski, kulturni ili politički faktori;
- brojna konverzija za posledicu ima boljitak grupe, tj. emancipaciju i integraciju, napredovanje na stratifikacionoj lestvici, jačanje političke moći i rast ugleda; i
- da li promena vere, bude li zahvatila celu grupu, dovodi do izmene svekolikog identiteta?⁴

Ona nam tako i u svim drugim slučajevima izučavanja suodnošenja društva i religije, držeći do specifičnosti prilaza i perspektiva koje zahvata, a trudeći se da svoje nalaze potkrepi empirijskom evidencijom i razlikujući se od niske nauka usmerenih na versku stvarnost — filozofije i teologije, antropologije i psihologije, istorije i politikologije — ukazuje na „*društvenost religije*“.

Na šta sociologija religije svodi društvenost religije?

Napisali smo da je za sociologiju religije bitnije da prouči uticaj i posledice međusobnog odnosa društva i religije „na grupno ispoljavanje ljudi — npr. počev od bračnog i porodičnog života, preko ostalih primarnih i sekundarnih, parcijalnih i globalnih grupa, sve do društva u celini — negoli na njihovo ispoljavanje ponaosob“. Izbegava li ona time „sudar sa sakralnim“, jer joj neki mislioci spočitavaju da, primerice u poređenju s bogosloveskim naukama ili antropologijom, nema nikakvih šansi da dopre do suštine religije, do *svetog*? Religiju, kao razvijen simbolički sistem, nužno prati osoben *religiozni doživljaj*, koji se tumači na različite načine. Po pravilu se religiozni doživljaj svodi na sveto,

³ Što Malkom Bul (Bull) i Kit Lokar (Lockhart) izvrsno demonstriraju analizom „američkog“ adventizma: „Adventizam definiše sebe kao negaciju američkog sna neograničenog materijalnog i duhovnog napretka. Milenijum se neće dogoditi na američkom tlu, jer je nacija u savezu sa đavolom, i njena su postignuća osuđena na propast. Put ka spasenju i doživljaju nebeskog milenijuma bio je potraga za svetinjom među šačicom svetkovatelja subote koji su se kretali ka savršenstvu. Od početka, adventizam predstavlja sebe kao delotvornije sredstvo za ostvarivanje duhovnih ciljeva ka kojima ostatak društva stremi. Interesantno, adventizam se potvrdio kao efikasno sredstvo za sticanje materijalnih i društvenih koristi ka kojima većina Amerikanaca žudi. Ali ubrzan pomak naviše koji adventizam postiže zavisi od njihove devijacije od glavnog toka. To je upravo stoga što je adventizam razvio alternativnu mrežu škola i institucija koje omogućavaju tako brz rast unutar njih. Adventistička devijantna ideologija obezbedila je opravdanje za udvostručavanje državnih institucija. To je, zauzvrat, obezbedilo put bržem ostvarenju cilja materijalnog prosperiteta. Negirajući američki san, adventizam ga je pretvorio u stvarnost“ (2008: 189).

⁴ Videti moju studiju: „Protestantizacija Roma Srbije“, u gorespomenutoj knjizi (2007a: 145–154).

što je susret sa radikalno drukčijim poretom stvari koji nadilazi ljudsku moć, izaziva strah, ali pomaže i privlači. Stoga je od Emila Dirkema (Durkheim) (1982), preko Rudolfa Otoa (Otto) (1983) i Mirčea Elijadea (Eliade) (1980), do savremenih fenomenologa, kategorija svetog nezaobilazna sastavnica religije, ono što nju odvoja od drugih sistema ideja, verovanja i prakse.

Sociologija religije prihvata to da postoji niz teškoća, čitavo „muka“, oko svetog, pa i u izučavanju njegovog istorijskog i društvenog ispoljavanja. Zato sociolog religije treba da brine o složenosti društva i religijsko-crkvenog kompleksa onako kako to ukratko izlaže Štefica Bahtijarević (1986: 73): „Jednom riječju, u istraživanju religije — od njenog definiranja, razrade teorijsko-hipotetskih okvira, operacionalizacije, odabira indikatora, do interpretativnih hipoteza — sociolog mora voditi računa o složenosti religijske situacije (a tu je, da dodamo, i ambivalentnost religijskog fenomena i ambivalentnost sekularizacionih procesa), o složenosti crkvene situacije i o složenosti društvene situacije.”

Religiolozi, pogotovo sociolozi religije, ističu da i nije osnovni zadatak sociologije religije da zahvata „srž svetog“, već insistiraju na proučavanju njegovog ovostranog poslanja. Premda sociologija religije, poput religiologije uopšte, nije džambasovo „brojanje zuba kod konja“, već je trnovito i sistematično naučno napredovanje ka istini religije.⁵ Jer:

- nema istine o istini religije (religijskoj istini) bez istine o društvenoj ulozi religije,
- nema istine o društvenoj ulozi religije bez istine o istini religije (religijskoj istini),
- istina o istini religije (religijskoj istini) ne svodi se bez ostatka na istinu o društvenoj ulozi religije, i
- istina o društvenoj ulozi religije ne svodi se bez ostatka na istinu o istini religije (religijskoj istini).⁶

A to zemaljsko poslanje nije ništa drugo do ono što se svodi na „društvenost“. Sociološki pojmljena društvenost religije otelovljena je u verskoj zajednici (nazivali je mi tehnički religijskim telom, grupom, organizacijom, institucijom..., manje je važno) — i koja po stepenu razvoja može biti kult, sekta, denominacija i crkva.

Verska zajednica — bila „istorijska“ crkva, golema „tradicionalna“ denominacija, „novo“ devetnaestovekovna sekta ili svetski rasprostrt kult — kao jedan od učesnika u interaktivnom odnosu (drugi je societas sâm: društvo ↔ religijsko-crkveni kompleks) i transponujući onostrano u ovostrano, proizvodi društvenost religije mnogostrukim zastupništvima i ustanovama, angažmanima i pregalaštvima, pomagalima i tehnikama. Ona će preko:

⁵ „Jedan od prvih profesionalnih sociologa na našim prostorima, pre oko 30 godina ispričao mi je kako su u to vreme, na sastanku SISR, teolozi komentarisali da je kvantitativno istraživanje religioznosti nalik na brojanje zuba kod konja (verovatno pri određivanju starosti konja, odn. kod traženja indikatora o vrednosti konja), a sve u kontrastu sa navodno neizrecivom i nedokučivom, razumski i empirijski nedostižnom suštinom religije“ (Flere, 2008b: 114).

⁶ Slično razmišlja i Bojan Jovanović (2008).

- *vernika* (sledbenika, rubnih vernika i privrženika);
- *sakralnih objekata* (hramova, crkava, džamija, sinagoga, pagoda, molitvenih domova...);
- *jerarha* (sveštenika, propovednika, odža...);
- *službenika laika* (upošljenih mirjana u administraciji i drugih saslužitelja);
- *obrazovnih institucija* (srednjih i visokih bogoslovskih škola; osnovnih, srednjih i visokih škola pod ingerencijom, tj. u vlasništvu religijskih organizacija);
- *nastavnika i profesora* (i ostalog školskog osoblja);
- *teritorijalnih jedinica* (eparhija, parohija, unija, džemata...), bolje — *rasprostranjenosti verske grupe*;
- *izdavačke delatnosti* (listovi, novine, nedeljnici, mesečnici, časopisi, zbornici, knjige...);
- *propagandne aktivnosti* (reč i slika — plakat, kalendar...; zvuk — radio-difuzija, nosači zvuka; pokretna slika — televizija, video, film; elektronska sredstva uopšte, i internet posebno);
- *misionarenja* (u domicilnom prostoru i, odsudnije, van njega);
- *ekonomske strukture* (ukupna materijalna baza, ne isključivo u novcu); i
- *kvaliteta i kvantiteta eha* (odjeka ili ugleda u neposrednom okruženju i široj javnosti)...

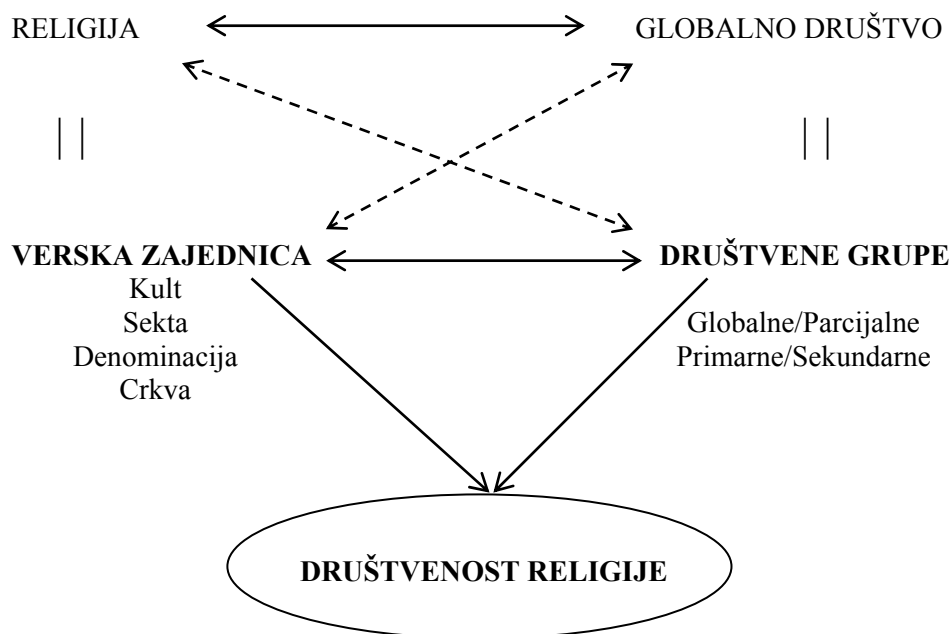
— kreirati ovakvu ili onakvu — bogatu, složenu, moćnu i perspektivnu ili siromašnu, prostu, nemoćnu i besperspektivnu — društvenost religije što zavisi od dosega i svojstava, zamašnosti i odlika potcrtanih činilaca.⁷ Međutim, u dijalektici odnosa društva i religije ugrađen je i *paradoks*: verska zajednica, rastući i usložnjavajući se, više — spram društva — utiče na izgrađivanje bogate, složene, moćne i perspektivne društvenosti religije, a kada je izdela, onda više dolazi do izražaja globalno društvo, čiji se pečat utiskuje i na versku zajednicu i na društvenost religije. Ispada kao da su male verske zajednice u prednosti: jeste da ne proizvode bogatu, složenu, moćnu i perspektivnu društvenost religije, no lišene su prekomernog mešanja šireg društva. Trajno nije tako, zato što ikoje versko telo sledi logiku: svaki bi kult da bude sekta, a ova — preko denominacije — crkva.

Šta je sociološko razumevanje jezika religije?

Za sociologiju religije, rečeno je, religija kao društvena činjenica — društveni proizvod koji ima svoju relativnu samostalnost — ostvaruje se kroz konkretnu versku zajednicu, a ona u sadejstvu sa konkretnim društvom kreira društvenost religije (shema 1).

⁷ Oni su ujedno i parametri usložnjavanja religijskih organizacija od kulta do crkve. Podrobno tumačenje tipova verskog organizovanja dajem u knjizi: *Sekte i kultovi* (1993).

Schema 1
Društvenost religije

Društvenost religije:

- „predstavlja osobenu stvarnost koja ima svoja sopstvena obeležja“ (tako Dir-
kem veli za svaku društvenu grupu i pojavu);
- nešto je posebno spram želja, interesa i individualnih osobina onih koji je
tvore;
- ima u njenoj egzistenciji nečeg objektivno datog što se izdiže iznad njih;
- jeste realnost koju nije moguće egoistički modelovati...

Elem, ako verska zajednica u dugom vremenu — od trenutka rađanja, preko prvobitnog razvoja, uslozljavanja i učvršćivanja, do nivoa opšteprihvate-
nosti u globalnom društvu — izistinski predvodi uspostavljanje društvenosti
religije i ukoliko u njoj, kao ovaploćenoj zbilji, ljudi živi svoju religioznost kao
klasični vernici, onda se ona, računa li na „uspeh“ i „korektna“ li je prema ver-
ništvu, njima treba da obraća „sociološki razumljivim jezikom“. Hoće se reći da
— iako je teško dvojiti onostrano i ovostrano poslanje religije — sociološko ra-
zumevanje jezika religije, barem prema autorovom shvatanju, nije ništa drugo
do njegovo „prevođenje“, usmeravanje i sameravanje (i) savremenim, čak tre-
nutno aktuelnim, gorućim pitanjima vasiljene, konkretnog društva i ljudi sa ko-
jima saobraća.

Probni i pomoćni popis takvih otvorenih pitanja, nikako detaljan — s obzirom na neiscrpno bogatstvo sveta i prirode, društva i homo sapiens-a — dao bi se sačiniti uz sledeći sistematski opseg; odnosno bilo koja verska zajednica, da bi koristila sociološki razumljiv jezik i bila uspešna, treba da:

- skrajne tradicionalno-patrijarhalnu vertikalnu;
- izgradi savremen odnos prema političkom polju;
- gaji civilizovan stav prema svekolikom manjinstvu;
- zastupa borbu za zaštitu prirode; i
- formuliše i zalaže se za plansku socijalnu politiku.

Odgovornost pada na pleća svakog pojedinačnog religijskog organizma (kult, sekta, denominacija, crkva) i toga bi trebalo da bude svesno njegovo vođstvo, čelnici i odličnici. Zadatak je sociologije religije i sociologa religije da na to samo ukažu.

L i t e r a t u r a

- Abazović, Dino, Željko Škuljević (uredili) (2008), *Sociologija religije sa metodologijom*, TPO, Sarajevo.
- Asad, Talal (2008), *Formacije sekularnog*, Beogradski krug, Beograd.
- Bahtijarević, Štefica (1986), „Napomene uz empirijska istraživanja religijske situacije na našem prostoru“, *Gradina* 21(1–2).
- Beckford, James A. and N. J. Demerath III (edited by) (2007a), *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*, SAGE Publications, London.
- _____ (2007b), „Introduction“, In: *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*, SAGE Publications, London.
- Berger, Piter L. (prir.) (2008), *Desekularizacija sveta*, Mediterran, Novi Sad.
- Bul, Malkolm i Kit Lokar (2008), „Vrata koja se okreću — studija o adventističkim obraćenicima i otpadnicima“, *Teme* 32(2). (Zaključno poglavlje knjige: *Seeking A Sanctuary*, Harper & Row, San Francisco, 1989.)
- Davie, Grace (2002), *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*, Darton, Longman and Todd, London.
- _____ (2007), *The Sociology of Religion*, SAGE Publications, London.
- Dirkem, Emil (1982), *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd.
- Dokins, Ričard (2007), *Zabluda o Bogu*, Heliks, Smederevo.
- _____ (2009), *Đavolov kapelan*, Heliks, Smederevo.
- Đorđević, Dragoljub B. (2003), *Sekte i kultovi*, „Žarko Albulj“, Beograd.
- _____ (prir. i uvodnu studiju napisao) (2007a), *Muke sa svetim: izazovi sociologije religije*, NKC, Niš.
- _____ (2007b), „Sociologija pravoslavlja i socijalno učenje SPC“, u: *Crkva i država* (uredili Đ. Vukadinović i S. Antonić), IIC Nova srpska politička misao, Beograd.
- _____ (2008a), *Uzornici i prijani: skice za portret YU sociologa religije*, Čigoja štampa, Beograd.
- _____ (edited by) (2008b), *The Sociology of Religion in the Former Yugoslav Republics*, YSSSR, Niš.

- _____ (prir. i predgovor napisao) (2008c), *Uspori sociologije religije u bivšim YU zemljama*, JUNIR, Niš.
- _____ (2008d), „Nauka, ateizam, religija i razvoj — skica za razgovor“, u: *Izazovi i dometi savremene sociologije društvenog razvoja*, prir. Mitrović, Lj. i G. Stojić, Filozofski fakultet; Departman za sociologiju i Centar za sociološka istraživanja, Niš.
- _____ (2009), „O čemu treba da brine sociolog religije pri proučavanju religije“, u: *Religija između istine i društvene uloge*, Dereta, Beograd.
- Eliade, Mircea (1980), *Sveto i profano*, Zamak kulture, Vrnjačka Banja.
- Flere, Sergej (2005), *Religija, družba, posameznik*, Pedagoška fakulteta, Maribor.
- _____ (2008a), „Questioning the Need for a Special Methodology for Study of Eastern Orthodoxy“, *Social Compass* 55(1).
- _____ (2008b), „Brojanje zuba ili napredak nauke u istraživanju verskog života“, u: *Uspori sociologije religije u bivšim YU zemljama*, prir. i predgovor napisao D. B. Đorđević, JUNIR, Niš.
- Goše, Marsel (2006), *Raščaravanje sveta*, Filip Višnjić, Beograd.
- Jakovljević, Dragan (2006), *Religije i vrednosti*, Ratio, Podgorica; Beograd.
- Jovanović, Bojan (2008), „Religijske istine i istine o religiji“, u: *Apstrakti sa skupa „Religija između istine i društvene uloge“* (umnoženo), Filozofsko društvo Srbije, Beograd.
- Jukić, Jakov (1991), *Budućnost religije*, Matica hrvatska, Split.
- Mandzaridis, Georgije I. (2004), *Sociologija hrišćanstva*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd.
- Mardešić, Željko (2007), *Rascjep u svetome*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Marinović, Jerolimov, Dinka Zrinščak, Siniša and Irena Borowik (2004), *Religion and Patterns of Social Transformation*, Institute for Social Research, Zagreb.
- Oto, Rudolf (1983), *Sveto*, Svjetlost, Sarajevo.
- Ratzinger, Joseph (2008), *Kršćanstvo i kriza kultura*, Verbum, Split.
- Roof, Wade Clark (ed.) (2007), „Religious Pluralism and Civil Society“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 612.
- Skledar, Nikola (1986), *Um i religija*, Veselin Masleša, Sarajevo; Narodni list, Zadar.
- Šušnjić, Đuro (1988), *Religija*, tom I i II, Čigoja štampa, Beograd.
- Tomašević, Luka (2007), *Crkva pred izazovom globalizacije: vrednovanje i kršćansko propitivanje*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- „Tržište duša“ (2006), *Limes plus*, 2–3.
- Уилсън, Брайън (2001), *Религијата в социологическа перспектива*, Велико Търново, Праксис.
- Vukomanović, Milan (2004), „Studije religije na univerzitetima u Srbiji“, u: *Crkva, verske zajednice, mediji i demokratija*, D. B. Đorđević (ur.), Novosadska novinarska škola, Novi Sad.
- Забала, Сантяго (съста.) (2005), *Ричард Рорти / Цани Ватимо: Бъдещето на религијата КХ*, София.
- Знеполски, Ивайло (2006), *Около Чарлз Тејлор. Религија и политика: безпокојствата на модерноста*, Дом на науките за човека и општеството, София.
- Zrinščak, Siniša (2007), „Sociology of religion in Central and Eastern Europe. Rapid development, how much promising?“, *ISA RC22 Newsletter*, 2. 2007. December.
- _____ (2008), „Pledoaje za sociologiju religije: skica za razgovor“, Predgovor knjizi: D. B. Đorđević, *Uzornici i prijani: skice za portret YU sociologa religije*, Čigoja štampa, Beograd.